

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 8 (2023) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2023.08.17

Tomasz Fetzki*

Rola Doroty Zylberowej (1865–1932) w rozwoju polskiej pedagogiki specjalnej

The Role of Dorota Zylberowa (1865–1931) in the Development of Polish Special Pedagogy

Abstract: This article – according to the author’s research – for the first time in the Polish historical-pedagogical literature, presents the biography and achievements of Dorota Zylberowa and her importance for the development of Polish special pedagogy, especially the pedagogy of people with mental disability. The analysis of the issue was based on few and diffused sources, which, however, allow us to authenticate the thesis, that heroine of the study played an important role in the mentioned processes, therefore her figure deserves to be restored to the awareness of contemporary researchers of the subject.

Keywords: Dorota Zylberowa, pedagogy of people with intellectual disability, the Educational Institute for Less Gifted Children.

* Tomasz Fetzki (ORCID: 0000-0002-6026-0897) – dr, adiunkt w Instytucie Pedagogiki na Uniwersytecie Zielonogórskim, kontakt: t.fetzki@wp.pl.

Wprowadzenie

W dziejach polskiej pedagogiki odnajdujemy szereg postaci, których działalność, jakkolwiek ważna i warta utrwalenia, została – z różnych skądinąd względów – zapomniana i nie jest obecna nawet w świadomości historyków wychowania. Osoby te zasługują na wydobywanie z zapomnienia, ponieważ bez znajomości ich biografii oraz dokonań nasze zrozumienie przebiegu i znaczenia procesów historycznych nie może być pełne.

Jedną z takich osób jest Dorota Zylberowa, która, pomimo swych dokonań, nie doczekała się żadnego poświęconego sobie opracowania, nawet artykułu naukowego, zaś wzmianki na jej temat w literaturze przedmiotu – szczególnie po 1939 r. – są nieliczne i szczątkowe¹.

Kwestia wkładu, jaki Dorota Zylberowa wniosła w rozwój polskiej pedagogiki, zwłaszcza pedagogiki specjalnej, to zagadnienie złożone. Pod pewnymi bowiem względami jej biografia i działalność są typowe dla kręgu warszawskiej pozytywistycznej liberalnej inteligencji (często pochodzenia żydowskiego) z przełomu XIX i XX w.; określenie „typowe” w tym kontekście nie oznacza „nieistotne”: przeciwnie, bez wysiłku szeregu anonimowych działaczy, tworzących środowisko, w którym rodziły się i dojrzewały nowe idee, rozwój polskiej pedagogiki nie byłby możliwy. Jednak w innych obszarach dokonania Zylberowej należy, zdaniem autora, uznać za wyjątkowe i niepowtarzalne. Wydaje się, iż oba te aspekty zasługują na przypomnienie i analizę. Problem badawczy, jaki autor chce rozwiązać, zawiera się w pytaniu: Na ile dokonania Zylberowej można uznać za istotne dla rozwoju polskiej pedagogiki specjalnej?

Metodą badawczą, jaką zastosowano podczas pracy nad tekstem, jest opisowo-krytyczna analiza dokumentów, w tym źródeł, szczególnie prasowych. Warto mieć przy tym na uwadze, iż ze względu na specyfikę tematu, tzn. przy-

1 Większość z nich zawarta jest w tekstach autora niniejszego opracowania; T. Fetzki, E. M. Slaska, *Eugenia Lublinerowa i jej dzieło; pogranicze biografii literackiej i monografii pedagogicznej*, w: *Przedmiot, źródła i metody badań w biografii*, red. R. Skrzyński, L. Dziaczkowska, D. Opozda, Lublin 2016 s. 453–465; E. Lubliner, *Lublinerowie*, Zielonka 2017 oraz T. Fetzki, *Mniej znane oblicze „Starego Doktora”. Wkład Janusza Korczaka w powstanie polskiej pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 6 (2021) nr 1, s. 107–109, DOI: 10.36578/BP.2021.06.10.

ćmienie dokonań Zylberowej i współczesnych jej działaczy przez monumentalne dzieło Marii Grzegorzewskiej dane, na których można się było oprzeć przygotowując artykuł, są – co autor stwierdza po wnikliwej i rzetelnej analizie tak źródeł archiwalnych i drukowanych, jak opracowań – nieliczne i rozproszone². Przegląd typów i rodzajów wszystkich zgromadzonych danych pozawala stwierdzić, iż znaczny udział mają w nich wzmianki prasowe, potraktowano je wobec tego jako najszerzej dostępny materiał źródłowy.

Zarys biografii Doroty Zylberowej: na pograniczu kultur

Jak wspomniano, zakres dostępnych materiałów dla badanego przedmiotu jest wąski, dlatego nie pozwala na zaprezentowanie kompletnej biografii Zylberowej, a jedynie – jak zapowiedziano w tytule rozdziału – jej zarysu. Niemniej możliwe wydaje się odtworzenie najistotniejszych elementów tejże biografii.

Dorota Zylberowa (w źródłach można znaleźć także alternatywne formy imienia i nazwiska: Dorota Zylber, Dwojra Zylber, Dorota Silber, Dwojra Silber) urodziła się w 1865 r.³, najprawdopodobniej w Częstochowie, w rodzinie żydowskiej jako Dwojra Silber. Jej bliską krewną, być może siostrą⁴, była starsza o sześć lat Teofila From z d. Zylber; w przyszłości obie będą dzielić pasję społecznikowską. W domu rodzinnym posługiwano się na co dzień zapewne językiem jidysz, choć przypuszczalnie już w dzieciństwie lub w młodości Dwojra poznała także język polski; poziom językowy jej późniejszych artykułów (choć, rzecz jasna, w tym wypadku nie można wykluczyć interwencji korektorów) oraz fakt, iż wielokrotnie głosiła prelekcje dla audytorium niewątpliwie polskojęzycznego, wskazują, iż posługiwała się tym językiem płynnie i swobodnie. Brakuje danych dotyczących rodziców Dwojry, jednak – na podstawie informacji o osiągniętych przez nią poziomach wykształcenia oraz o profesji jej przyszłego

- 2 Być może niniejszy artykuł zainspiruje kolejnych badaczy do dalszych poszukiwań dotyczących życia i dokonań Doroty Zylberowej co, w konsekwencji, doprowadzi do odkrycia nowych, nieznanych dokumentów.
- 3 Data 1865 nigdzie nie jest wskazana wprost, jednak nekrolog Doroty Zylberowej w „Naszym Przeglądzie” oraz dane z metryki urodzenia jej syna Antoniego wskazują jednoznacznie na ten właśnie rok.
- 4 „Nowa Gazeta”, 377 (1911) s. 3.

męża – można przyjąć, iż rodzina ta przynależała do klasy średniej, zaś jej status materialny był co najmniej dobry; niewykluczone, iż Dwojrę łączyły związki pokrewieństwa z Fabianem (Fajwiszem) Zylberem, częstochowsko-warszawskim handlowcem i przedsiębiorcą z branży ceramiki budowlanej. Uzyskała wykształcenie w zakresie pedagogiki i psychologii, choć trudno stwierdzić gdzie i w jakim trybie. Swą wiedzę uzupełniła wizytami w zachodnioeuropejskich placówkach kształcenia osób niepełnosprawnych. Całą aktywność zawodową i społeczną (która zostanie przedstawiona szczegółowo w kolejnym rozdziale) poświęciła edukacji i wychowaniu dzieci i młodzieży, szczególnie tych ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi⁵.

Przed 1893 r. poślubiła trzy lata starszego Mojżesza Zylbera (dlatego po ślubie nie musiała zmieniać nazwiska, gdyż *de domo* i po mężu nazywała się tak samo), który ukończył w 1887 r. studia prawnicze⁶, po czym pełnił funkcję komisarza przy Sądzie Handlowym i pomocnika adwokackiego, by z czasem zostać samodzielnym adwokatem⁷. Miała trzech synów: Tadeusza⁸, Antoniego (ur. 1898)⁹ i Jana (ur. 1904)¹⁰.

Rodzina Zylberów mieszkała zamiennie w Częstochowie i Warszawie, kolejno pod adresami Grzybowska 4, Graniczna 4, Wspólna 11 i – ostatecznie – Wilcza 47¹¹, stopniowo na stałe wiążąc się ze stolicą. Z biegiem lat, w wyniku świadomych wyborów, podlegała też procesowi asymilacji: Dwojra coraz częściej

- 5 Jest to oczywiście termin współczesny, w czasach Doroty Zylberowej nie używany, jednak precyzyjnie oddaje on zakres zagadnień, którymi zajmowała się bohaterka opracowania.
- 6 „Kurjer Codzienny”, 174 (1887) s. 4.
- 7 „Kurjer Codzienny”, 344 (1888) s. 5.
- 8 Nie jest znana data jego narodzin, jednak niewątpliwie był najstarszym z braci, skoro w 1920, jeszcze przed uzyskaniem uprawnień adwokackich, nie tylko pełnił już funkcję starszego referenta sekretariatu prawniczego Sądu Najwyższego, ale został mianowany dyrektorem biura głównego komisji kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej; „Dziennik Powszechny”, 92 (1920) s. 4.
- 9 Archiwum Państwowe w Warszawie, 1898/numer25/komisariat 1, Akt urodzenia Antoniego Zylbera.
- 10 The Central Database of Shoah Victims' Names, ID 8104466.
- 11 „Goniec Częstochowski”, 62 (1908) s. 2 określa ją jako „mieszkanekę Częstochowy”; Księga adresowa „Warszawa” na rok 1920, Warszawa 1920, s. 336.

używała imienia Dorota¹², natomiast jej mąż Mojżesz zaczął figurować w dokumentach jako Maurycy. Akces do polskości jest widoczny szczególnie w biografiach synów Doroty i Maurycego. Drugi z nich, urodzony 25 listopada 1898 r. Antoni, podczas studiów na prywatnej Szkole Nauk Społecznych i Handlowych w Warszawie uczestniczył, jako członek-założyciel, w tworzeniu Związku Młodzieży Polskiej Pochodzenia Żydowskiego „Żagiew”¹³, następnie zasiadał w jego Zarządzie. Działał też aktywnie, pod pseudonimem „Srebrzyński”, w Polskiej Organizacji Wojskowej. 11 listopada 1918 r. wstąpił ochotniczo do powstającego Wojska Polskiego, gdzie został przydzielony do 21. Pułku Piechoty. W jego składzie wziął udział najpierw w wojnie polsko-ukraińskiej, następnie w wojnie polsko-bolszewickiej. W randze kaprała 11. kompanii III batalionu poległ dnia 1 sierpnia 1919 r. na froncie litewsko-białoruskim podczas walk pod Malawkami opodal Rakowa, ok. 25 km na zachód od Mińska. Jego zwłoki sprowadzono do Warszawy i pochowano 9 października 1919 r. na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej; grób zachował się do dnia dzisiejszego¹⁴. Antoni Zylber został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Walecznych oraz Krzyżem Niepodległości¹⁵

Jednak, mimo zdecydowanej postawy asymilacyjnej, Dorota Zylberowa bynajmniej nie zapomniała o społeczności, z której wyszła: część jej działań,

- 12 O stopniu jej asymilacji świadczy fakt, iż 19 sierpnia 1920 r., a więc w okresie najcięższych walk polsko-bolszewickich, odnajdujemy ją w składzie Komitetu Obrony Narodowej powołanego przy Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych; „Rzeczpospolita”, 65 (1920) s. 7.
- 13 Było to stowarzyszenie młodzieżowe o charakterze jednoznacznie asymilacyjnym i patriotycznym. Istniało w latach 1915–1924 (gdy weszło w skład Związku Akademickiej Młodzieży Zjednoczeniowej); od 1916 r., ze względu na represje ze strony niemieckich władz okupacyjnych, działało nielegalnie. Organizowało Wolne Drużyny Skautowe im. Berka Joselewicza, wydawało też pismo „Żagiew”; R Żebrowski, Związek Młodzieży Polskiej Pochodzenia Żydowskiego „Żagiew”, <https://delet.jhi.pl/pl/psj/article/19791/%5B%5Blink%5D%5D>, dostęp: 07.04.2023.
- 14 „Żagiew: pismo Związku Młodzieży Polskiej pochodzenia żydowskiego”, 1–2 (1920) s. 24; M. Fularski, *Zarys historii wojennej 21-go Warszawskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1929, s. 4, 16–18 i 38; Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, karta ewidencyjna nr 29:9.33; „Kurjer Warszawski”, 278 (1919) s. 8; Fundacja Dokumentacji Cmentarzy Żydowskich w Polsce, <https://cemetery.jewish.org.pl/list/c1>, dostęp: 07.04.2023.
- 15 Materiały z CAW w Rembertowie – Bibliografia w tym artykule.

przedstawionych szczegółowo w kolejnym rozdziale, skierowana była do dzieci i młodzieży pochodzenia żydowskiego.

Jej najważniejsze dokonania zawodowe i społeczne przypadają na dwie pierwsze dekady XX w. W odrodzonej Polsce pracowała jako kierowniczka warszawskich szkół powszechnych, zamieszkując wciąż przy ul. Wilczej 47. Nie wiadomo, czy i kiedy przeszła na emeryturę; opierając się na analizie opisanych w dalszej części tekstu jej licznych form działalności, można przypuszczać, iż pozostała aktywna społecznie do ostatnich lat życia.

Mąż Doroty, Maurycy Zylber, zmarł 19 kwietnia 1907 r. w wieku 45 lat na zapalenie opon mózgowych i został pochowany na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej¹⁶. Krewna Doroty, Teofila zamężna za Bernardem Fromem, właścicielka dóbr ziemskich Wieliszew i Poniatów koło Legionowa, wraz z mężem współpracowniczka korczańskiego Towarzystwa „Pomoc dla Sierot”, zmarła 21 sierpnia 1910 roku¹⁷ i pochowana została także na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej, jej grób istnieje do dziś.

Dorota Zylberowa spędziła ostatnie lata życia pod opieką syna Tadeusza w mieszkaniu przy ul. Wilczej 47¹⁸. Zmarła dnia 5 sierpnia 1932 r. w Warszawie. Dzień później pochowano ją na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej w Warszawie¹⁹; grób nie zachował się. Dnia 16 sierpnia 1932 r., dla „uczczenia pamięci Doroty Zylberowej, swojej pierwszej prezeski – Klub Kobiet dla dzieci szkoły powsz. Nr. 27, Twarda 13” przekazał „na ręce kierowniczki p. Fligelmanowej zł. 25”²⁰.

Dwaj synowie Doroty – Tadeusz oraz Jan – zostali, jak ojciec, adwokatami, byli przy tym wybitnymi brydżystami, zwycięzcami ogólnopolskiego turnieju w 1932 r.²¹. Obaj przyjęli chrzest w obrządku katolickim: nie wiadomo, kiedy to nastąpiło, ale zapewne zdecydowali się na ten krok dopiero po śmierci matki.

16 „Warszawiak, kronika bieżąca ilustrowana”, 1 (1907) s. 5; „Kurjer Warszawski”, 109 (1907) s. 10.

17 „Nowa Gazeta”, 384 (1910) s. 3.

18 *Księga informacyjno-adresowa „Cała Warszawa” 1930*, s. 230; *Lista adwokatów okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie na dzień 1 marca 1931 r.*, Warszawa 1931, s. 31.

19 „Nasz Przegląd”, 217 (1932) s. 5.

20 „Kurjer Warszawski”, 225 (1932) s. 9.

21 „Kurjer Warszawski”, 32 (1935) s. 4.

Obaj też figurują²² w spisie członków parafii rzymskokatolickiej pw. Wszystkich Świętych, funkcjonującej na terenie getta warszawskiego pod kierunkiem ks. Marcelgo Godlewskiego; co więcej, to właśnie w plebanii tejże parafii przy placu Grzybowskiem 3/5 znaleźli czasowe schronienie²³. Braci wiekowo dzieliło ok. dziesięć lat, co zapewne – ze względu na wynikającą z tego różnicę stanu zdrowia i gotowości do podejmowania ryzyka – miało wpływ na odmienność ich wojennych losów. Tadeusz Zylber zmarł w getcie przed 1943 r. (brak szczegółów dotyczących jego śmierci), natomiast Jan Zylber opuścił getto w sierpniu 1942²⁴ i przeżył wojnę²⁵. W 1947 r. przeprowadził oficjalną zmianę nazwiska z „Zylber” na „Palatyński²⁶ i, jako adwokat Jan Palatyński, przez wiele lat praktykował w Łodzi, następnie w Warszawie. Był m.in. obrońcą w procesach politycznych okresu stalinowskiego²⁷. Zmarł w 1975 roku²⁸.

Działalność pedagogiczna i społeczna Doroty Zylberowej

Jak wspomniano w poprzednim rozdziale, dotąd nie odnaleziono źródeł pozwalających stwierdzić, jak przebiegała edukacja Doroty Zylberowej, jednak prawdopodobnie – o czym świadczy jej działalność i twórczość piśmiennicza – była

22 K. Madaj, M. Żuławnik, *Proboszcz Getta*, Warszawa 2010, s. 87.

23 *Żydzi-chrześcijanie w warszawskim getcie*, Muzeum Getta Warszawskiego, <https://1943.pl/wp-content/uploads/2021/12/%C5%Bbydzi-chrze%C5%99Bcijanie-w-warszawskim-getcie-nowe.pdf>, s. 41, dostęp: 07.04.2023.

24 E. Mazur, *Po prostu człowiek: (materiały dotyczące pomocy niesionej Żydom w czasie okupacji hitlerowskiej w Warszawie)*, „Palestra”, 12 (1968) nr 11, s. 96.

25 W znajdującym się w zbiorach United States Holocaust Memorial Museum rejestrze *Holocaust Survivors and Victims Database* figuruje jako Jan Zylber, syn Maurycego i Doroty i Maurycego, natomiast w *The Central Database of Shoah Victims' Names* instytutu Yad Vashem wpis o nim podaje jako rodziców Dwojrę i Mojżesza oraz informuje, że 13 września 1939 r. przybył z Warszawy do Pińska. Nieznane są powody, dla których wrócił do Warszawy ani okoliczności, w jakich to nastąpiło.

26 „Głos Ludu: Pismo Polskiej Partii Robotniczej”, 332 (1947) s. 5.

27 „Polska Zbrojna, Historia”, 1 (2020) s. 111.

28 Przyjaciele, *Wspomnienie pośmiertne: Jan Palatyński*, „Palestra” 19 (1975) nr 5–6, s. 79.

to formacja z zakresu pedagogiki i psychologii²⁹, W jednym z dokumentów³⁰ Zylberowa określana jest jako nauczycielka domowa, zapewne więc ukończyła co najmniej szkołę średnią³¹. Niemniej, na podstawie jej działalności oraz wyspecjalizowanego charakteru zagadnień, którymi się zajmowała, należy uznać za prawdopodobne, iż uzyskała wyższe wykształcenie. Niczego nie wiadomo także na temat początków jej aktywności zawodowej. Pierwsze zidentyfikowane wzmianki pochodzą z okresu, gdy miała 42 lata; do tego momentu na pewno zdołała już zgromadzić bogate doświadczenie zawodowe.

Początek jej działalności, którą da się odtąd – mniej lub bardziej szczegółowo – prześledzić, datujemy na czerwiec 1906 r., kiedy jedna ze stołecznych gazet doniosła o wpłacie 200 rubli „na szkołę elementarną do dysp. adw. Zylberowej”³², a w marcu kolejnego roku bohaterka artykułu została wybrana na stanowisko zastępczyni członka Zarządu Koła Szkoły Średniej, utworzonego przy Towarzystwie Kultury Polskiej w Warszawie³³. Świadczy to o jej związkach ze szkolnictwem: najpewniej była nauczycielką szkoły średniej³⁴, niestety – nie udało się dotrzeć do materiałów dokładniej naświetlających to zagadnienie.

Na 1907 r. przypada początek najważniejszego przedsięwzięcia Doroty Zylberowej, które winno jej zapewnić trwałe miejsce w historii polskiej pedagogiki specjalnej. 20 grudnia tegoż roku tygodnik „Izraelita” informował w obszernym artykule, iż

- 29 Najbardziej precyzyjnie należałoby chyba stwierdzić, iż było to wykształcenie pedagogiczne z predylekcją do zagadnień z zakresu psychologii rozwojowej. Jedna z gazet określiła Zylberową jako osobę znaną „z prac swych z zakresu psychologii dziecięcej”; „Gazeta Łódzka”, 62 (1913) s. 3.
- 30 Tak została nazwana w dokumentacji urzędowej związanej z tworzeniem Instytutu Wychowawczo-Naukowego dla Dzieci Mało Zdolnych, czyli w zespole archiwalnym *Po chodatajstwu domasznic ucztielnic Doroty Zilbiery i Jewgienii Lublinier o razrieszenii im otkryt w g[lorodie] Warszawie Wospitatielnyj Institut dla niedorazwitych dietiej*.
- 31 M. Hajkowska, *Słaba płęć? O nauczycielkach domowych w Królestwie Polskim w XIX wieku i w początkach XX wieku*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 1 (2020) s. 15–17, DOI: 10.17951/lrp.2020.39.1.11–26.
- 32 „Izraelita”, 22 (1906) s. 264.
- 33 „Kurjer Warszawski”, 74 (1907) s. 2.
- 34 K. Klimek, *Związek Nauczycielstwa Polskiego na przestrzeni 40 lat w Królestwie i Polsce niepodległej*, w: „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2 (1947) s. 7.

Szkolnictwu naszemu przybywa zakład, jakiego brak niejedni rodzice dotkliwie odczuwali. Będzie nim otwierający się z początkiem roku szkolnego z inicjatywy pań: Eugenji Lublinerowej i Doroty Zylberowej „Instytut wychowawczo-naukowy dla dzieci niedorozwiniętych. [...] Kierunek pedagogiczny będzie spoczywał w ręku założycielek oraz specjalnie dobranego personelu nauczycielskiego. Rzecz prosta, że instytut rzeczony, jako założony z inicjatywy prywatnej, musi z konieczności mieć na względzie dzieci, pochodzące ze sfer posiadających. Jednakże założycielki, chcąc oczywiście w granicach możliwości uprzystępnić korzystanie z jego dobrodziejstwa i dzieł ubogiej, postanowiły każde jedenaste dziecko przyjmować bezpłatnie³⁵.

Placówka ta powstała faktycznie w roku kolejnym, przyjmując nazwę Instytutu Wychowawczo-Naukowego dla Dzieci Mało Zdolnych. Można ją uznać za pierwszą polską profesjonalną szkołę dla osób z niepełnosprawnością intelektualną stopnia lekkiego, o dekadę poprzedzającą inicjatywy Michaliny Stefanowskiej czy Marii Grzegorzewskiej. Trudno stwierdzić jednoznacznie, w jakich okolicznościach zrodziła się inicjatywa powołania Instytutu. Prawdopodobnie pomysł jego utworzenia był wypadkową zainteresowań naukowych i społecznikowskiego zaangażowania Doroty Zylberowej i Eugenii Lublinerowej³⁶ oraz powstania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi (PTBnD), które za jeden ze swoich celów przyjęło objęcie opieką oraz edukacją dzieci i młodzieży z dysfunkcjami sfery intelektualnej³⁷. Pod względem merytorycznym powołanie PTBnD stanowiło próbę implantacji na grunt polski postulatów zgłaszanych przez nową dyscyplinę nauk psycho-pedagogicznych, jaką była pedologia. Natomiast formalnie utworzenie Towarzystwa było możliwe dzięki ogłoszeniu przez cara Mikołaja II, w reakcji na wydarzenia rewolucyjne 1905 r., tzw. *Manifestu październikowego*, zapowiadającego przyznanie ludności Imperium różnorodnych swobód obywatelskich, w tym prawa do zrzeszania się.

35 R. C., *Instytut wychowawczo-naukowy dla dzieci niedorozwiniętych*, „Izraelita” 50 (1907) s. 537.

36 Na temat Eugenii Lublinerowej: E. Lubliner, *Lublinerowie*, oraz T. Fetzki, E. M. Słaska, *Eugenia Lublinerowa i jej dzieło*.

37 Na temat działalności PTBnD: *Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi z corocznej działalności za lata 1907–1921*; W. Bobrowska-Nowak, *Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi w świetle dokumentów*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 16 (1973) nr 1, s. 9–27.

Istotnym elementem przygotowań do utworzenia Instytutu były zagraniczne wyjazdy Zylberowej i Lublinerowej. Owe „studia zagranicą”³⁸ odbyły się zapewne w latach 1905–1907. Trudno odtworzyć pełną listę odwiedzonych ośrodków, jednak cel podróży stanowiły głównie kraje niemieckojęzyczne, w owych czasach niewątpliwie przodujące w dziedzinie edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną. Wiadomo na pewno, iż Lublinerowa „wyspecjalizowała się w Chemnitz i w Dreźnie w odpowiednim dziale pedagogii”³⁹, ponadto odwiedziła ośrodek w Dalldorf pod Berlinem⁴⁰. Zylberowa złożyła zapewne wizytę w zakładzie Trüppera w Jenie, gdzie zapoznała się ze stosowanym tam arkuszem obserwacyjno-diagnostycznym, nazywanym przez personel ośrodka *Personalienbuch*⁴¹.

Finanse na utworzenie Instytutu pozyskano „ze środków prywatnych”⁴², tzn. funduszy pochodzących od małżonków obu założycielek: pozostawionych w spadku przez adwokata Maurycego Zylbera⁴³ oraz przekazanych przez Stanisława Leopolda Lublinera – ordynatora oddziału otolaryngologii Szpitala na Czystem⁴⁴. Załatwianie formalności związanych z utworzeniem szkoły rozpoczęto w 1907 r. od złożenia stosownego wniosku u Kuratora Okręgu Warszawskiego. Po wielu perturbacjach związanych z rozwikłaniem niejasności prawnych oraz organizacyjnych, inicjatorce przedsięwzięcia ostatecznie uzyskały zgodę na utworzenie placówki⁴⁵.

38 „Nowa Gazeta”, 108 (1908) s. 2.

39 *To i owo*, „Głos Warszawski”, 17 (1909) s. 2; chodzi o drezdeński zakład Schreitera.

40 E. Lublinerowa, *Szkoła dla dzieci niedorozwiniętych*, „Zdrowie”, 8 (1910) s. 635.

41 *Zakład dla umysłowo upośledzonych*, „Ziemia Lubelska”, 1908, nr 82, s. 3; *Z Towarzystwa Badań nad Dziećmi*, „Bluszczy”, 37 (1913) s. 416.

42 „Kurjer Litewski”, 45 (1908) s. 4.

43 W momencie tworzenia Instytutu Dorota Zylberowa była już wdową.

44 A. Kierzek, *Otolaryngolodzy warszawscy w XIX wieku*, Wrocław 1998, s. 210.

45 Całość dokumentacji dotyczącej powstania Instytutu, w tym jego statut, znajduje się w zbiorze archiwalnym: Archiwum Główne Akt Dawnych, 1/247/0/3/7388, *Po chodatajstwu domasznic uczitielnic Doroty Zilberg i Jewgienii Lubliner o razrieszenii im otkryt w g[lorodie] Warszawie Wospitatielnyj Institut dla niedorazwitych dietiej (Wniosek nauczycielek domowych Doroty Zilberg i Eugenii Lubliner o pozwolenie*

Instytut Wychowawczo-Naukowy dla Dzieci Mało Zdolnych został otwarty dnia 1 lutego 1908 r. w budynku, który wg współczesnej ewidencji jest oznaczony jako ul. Oboźna 5–7. Jego działalność przebiegała zgodnie z zapisami Statutu. Przyjmowano dzieci w wieku 7–14 lat. Istniały dwa oddziały, w których treści nauczania były podzielone na etapy klas: podwstępnej, wstępnej, pierwszej, drugiej, trzeciej i czwartej. W związku z tym uczniowie mogli potencjalnie skończyć 6 oddziałów, dających im „całokształt wiedzy elementarnej”, dostosowanej do ich poziomu umysłowego: „Dzieci zajęte są po 30 godzin tygodniowo i uczą się nauki o rzeczach, sortowania, gimnastyki, śpiewu, slöjdu, nauki wymowy, czytania, pisania, rachunków, w klasach wyższych religii, geografii i.t. p.”⁴⁶.

Współpraca z Polskim Towarzystwem Badań nad Dziećmi dotyczyła zagadnień merytorycznych. Instytut traktowano jako placówkę eksperymentalną Towarzystwa: odbywały się w nim badania naukowe⁴⁷ oraz pokazy różnorodnych metod edukacyjnych i terapeutycznych, organizowane dla zewnętrznej publiczności.

Należy przyjąć – np. na podstawie zaprezentowanej w dalszej części artykułu tematyki wygłaszanych przez nie referatów – iż Zylberowa koncentrowała się na psychologicznych (choć nie w sposób ścisły, wszak pośród jej zainteresowań odnajdujemy też metodykę nauki czytania), zaś Lublinerowa pedagogiczno-metodycznych aspektach funkcjonowania placówki; można uznać, iż stworzyły one interdyscyplinarny team we współczesnym rozumieniu tego pojęcia. Dzięki temu Instytut – pod względem merytorycznym (czego nie można, niestety, powiedzieć o aspekcie finansowym) – rozwijał się pomyślnie: po trzech latach jego istnienia interesujące obserwacje i opisy przypadków przedstawiły twórczynie w artykule opublikowanym w materiałach

na otwarciu w Warszawie Instytutu Wychowawczego dla dzieci niedorozwiniętych), (tłum.) Y. Paskalowa.

46 „Kurjer Litewski”, 45 (1908) s. 4. Wymieniony w przytoczonym fragmencie „slöjd” to bardzo modny w tamtym czasie rodzaj prac ręcznych, pochodzenia skandynawskiego. Natomiast „sortowanie” to klasyfikowanie przedmiotów według istotnych cech, czyli wstęp do tworzenia pojęć i definiowania.

47 Np. Jan Władysław Dawid prowadził w nim badania nad niepełnosprawnością intelektualną; J. W. Dawid, *Inteligencja, wola i zdolność do pracy*, Warszawa 1927, s. 305.

z I Kongresu Pedologicznego w Brukseli⁴⁸. Rok później zaprezentowały swe dokonania na Wystawie Pracy Kobiety Polskiej w Pradze⁴⁹.

Mimo sukcesów edukacyjno-terapeutycznych placówkę permanentnie trapiły problemy finansowe. Prawdopodobnie z tego powodu zmieniła ona swą siedzibę. Co najmniej od października 1912 r. działała w kamienicy przy ul. Koszykowej 53⁵⁰; była to lokalizacja mniej prestiżowa i gorzej przystosowana do wymogów kształcenia specjalnego.

Zapewne z tych właśnie, ale też innych względów, których nie sposób dziś odtworzyć, rozeszły się wówczas drogi zawodowe twórczyń Instytutu. Niewykluczone, iż w sprawie zagrały rolę kwestie ambicjonalne: mimo iż zazwyczaj wymieniano je jako współtwórczynie i współwłaścicielki Instytutu, zdarzały się sytuacje, gdy Zylberową w tych zestawieniach pomijano⁵¹. Być może przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w nierównomiernym zaangażowaniu finansowym: Zylberowa była już wdową, natomiast mąż Lublinerowej wciąż piastował funkcję ordynatora w Szpitalu na Czystem. Do ostatecznego wycofania się Zylberowej z współprowadzenia Instytutu doszło na przełomie 1912 i 1913 r.

Rozstanie obu kierowniczek było wydarzeniem paradoksalnym, ponieważ właśnie wtedy, w październiku 1912 r., na jednym z posiedzeń VII Oddziału Towarzystwa Kultury Polskiej, po uznaniu konieczności założenia szkoły specjalnej i specjalnego kształcenia nauczycieli, powołano komisję mającą zająć się ułożeniem szczegółowego budżetu szkoły. W jej skład weszli: Zylberowa, Lubli-

48 *Compte rendu sur l'activité de l'Institut pour enfants arriérés, à Varsovie (Sprawozdanie z działalności Instytutu dla dzieci opóźnionych rozwojowo w Warszawie)*, w: *1er Congrès International de Pédologie tenu à Bruxelles du 12 au 18 août 1911*, t. 1, red. J. Joteyko, Bruxelles 1911, s. 424–428. Fakt publikacji tego tekstu nie przesądza o osobistym udziale Zylberowej czy Lublinerowej w pracach Zjazdu, choć możliwości tej nie sposób wykluczyć.

49 *Katalog Wystawy Pracy Kobiety Polskiej w Pradze od 25. czerwca do 1. sierpnia 1912 (Katalog Výstavy Práce Polské Ženy w Praze od 25. června do 1. Srpna)*, Praga 1912, s. 31.

50 „Rydwan: miesięcznik poświęcony sprawom twórczości i kultury polskiej”, 2 (1912) s. 137.

51 Zob. *Zakład dla umysłowo niedorozwiniętych i upośledzonych dzieci*, „Zdrowie”, 3 (1911) s. 186. Charakterystyczne jest, że nigdzie nie zanotowano sytuacji odwrotnej.

nerowa i „p. Goldszmit”, czyli Janusz Korczak⁵². Niewykluczone, iż do jakiegoś konfliktu doszło w ramach prac tejże komisji.

Rezygnacja ze współprowadzenia Instytutu Wychowawczo-Naukowego dla Dzieci Mało Zdolnych nie oznaczała zerwania współpracy z Polskim Towarzystwem Badań nad Dziećmi, którego członkinią została Zylberowa w 1908 r. i od początku działała w nim bardzo aktywnie. W pierwszym roku członkostwa wygłosiła na forum PTBnD trzy referaty: *O dzieciach niedorozwiniętych*, *O dzieciach anormalnych* oraz *Badanie dzieci anormalnych metodą Bineta*. W 1909 r. stanęła na czele nowo utworzonej Komisji badania dzieci upośledzonych umysłowo i podjęła się (wraz z dr. Władysławem Sterlingiem) opracowania kwestionariusza badania inteligencji, ponadto została z ramienia Towarzystwa delegatką do komitetu organizacyjnego wystawy pedagogicznej w Warszawie. Wygłosiła też referat *Kursa wakacyjne psychologii dziecka w Brukseli*. W 1910 r. kontynuowała pełnienie funkcji przewodniczącej Komisji badania dzieci upośledzonych umysłowo, m.in. przedstawiając w referacie *O badaniu inteligencji u dzieci* (któremu towarzyszyła prezentacja z udziałem dzieci przedszkolnych) opracowany przez Komisję kwestionariusz. Ponadto, podczas pokazu, zorganizowanego pod auspicjami PTBnD w Instytucie przy ul. Oboźnej, zaprezentowała stosowane w nim metody nauki czytania. Wygłosiła też referat *O wzrokowej metodzie nauki czytania i pisania*. W 1911 r. w ramach prac Komisji ponownie zorganizowała spotkanie, na którym

wyjaśniła istotę nowej metody, która za punkt wyjścia bierze nie oddzielne dźwięki, lecz całe wyrazy i działa za pośrednictwem wyobrażeń wzrokowych. Porównywanie postaci wyrazów, które dzieci rozpoznają, prowadzi drogą naturalną do analizy tych całości na ich części t.j. do rozpoznawania oddzielnych liter. Następnie referentka przedstawiła kilkoro dzieci, uczonych tą metodą, które pomimo przytępienia zdolności umysłowych doszły do płynnego czytania i pisania łatwiejszych wyrazów. Szczególniej interesującą była próba z chłopczykiem 7-letnim, który dotąd prawie nie mówi (nauczył się zaledwie wymawiać kilka wyrazów) a przecież czyta wzrokiem: do podanych sobie obrazków umiał dobrać odpowiednie napisy⁵³.

52 „Kurjer Warszawski”, 302 (1912) s. 5.

53 *Polskie Towarzystwo badań nad dziećmi*, „Ruch Filozoficzny”, 2 (1911) s. 35.

W tym samym roku wzięła udział w dyskusji po referacie Mariana Falskiego, w którym przedstawiał on swój *Elementarz*, stwierdzając, iż

[...] ona w nauczaniu czytania i pisania wyborem wyrazów nie krępuje się, liczy się tylko z treścią wyrazów, z dostępnością pojęć, łatwość czytania opiera na znajomości treści, rozkładanie zaś i składanie dźwięków w elementarzu Falskiego uważa za chybione i za stratę czasu⁵⁴.

W 1912 r. odczytała referat *Dzieci i obrazki* oraz uczestniczyła w dyskusji na temat szkolnej samorządności. Po opuszczeniu Instytutu Wychowawczo-Naukowego dla Dzieci Mało Zdolnych jej aktywność w PTBnD, jak wspomniano, nie wygasła. W 1913 r., jakkolwiek na czele Komisji badania dzieci upośledzonych umysłowo stanęła Lublinerowa, Zylberowa działała w niej dalej, prezentując m.in. streszczenie artykułu Ludwiki Karpińskiej-Woyczyńskiej *Badanie doświadczałne nad kojarzeniem wyobrażeń*. Na zebraniach plenarnych omawiała w dalszym ciągu metody badania inteligencji dzieci szkolnych oraz wygłosiła w łódzkim oddziale Towarzystwa referat *Dziecko wobec dzieł sztuki*⁵⁵. W 1915 r. ponownie angażowała się w dyskusje na temat metody nauki czytania Mariana Falskiego. W 1916 r. wygłosiła referat *Psychologia zabaw dzieci*, ponadto aktywnie uczestniczyła w dyskusjach na temat psychologicznych warunkowań systemu ocen szkolnych oraz potrzeby tworzenia szkół dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. W 1918 r. przedstawiła odczyt *Podstawy psychologiczne metody nauczania*.

Działalność Zylberowej nie ograniczała się wyłącznie do kierowania Instytutem oraz działalności w PTBnD. Angażowała się bowiem, w sposób dość typowy dla przedstawicieli swego kręgu społeczno-zawodowego, w działalność licznych innych organizacji (istniejących dzięki ogłoszeniu *Manifestu październikowego*), współtworząc – wspomniane we Wprowadzeniu – środowisko animujące rozwój polskiej pedagogiki.

Na przykład jeszcze przed wybuchem pierwszej wojny światowej udzielała się w Towarzystwie Zwalczenia Analfabetyzmu: w maju 1908 r. weszła w skład władz tej organizacji jako zastępczyni członka Zarządu⁵⁶.

54 „Kurjer Warszawski”, 113 (1911) s. 4.

55 „Gazeta Łódzka”, 62 (1913) s. 3.

56 „Kurjer Warszawski”, 149 (1908) s. 2.

Będąc także aktywną członkinią Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, wzięła czynny udział w przygotowaniu⁵⁷ i przeprowadzeniu, w dniach 11–13 października 1909 r., I Zjazdu Neurologów, Psychiatrów i Psychologów Polskich⁵⁸, pełniąc funkcję jednej z sekretarek Sekcji Psychologicznej (podczas trwania wszystkich czterech sesji)⁵⁹ i wygłaszając na IV posiedzeniu tejże Sekcji obszerną, ilustrowaną licznymi przykładami dzieci, z którymi pracowała, prelekcję *Badanie inteligencji dzieci normalnych i anormalnych metodą Bineta*⁶⁰. Kilkukrotnie aktywnie włączała się w dyskusje, dotyczące np. wpływu prac ręcznych na funkcjonowanie psychiczne czy badań doświadczalnych nad psychofizjologią bólu. Weszła też w skład komisji – powołanej jedną z uchwał Zjazdu – mającej zająć się organizacją „dla dzieci umysłowo upośledzonych zakładów wychowawczych, które by pracą swą opierały na ściśle naukowych podstawach psychologicznych i psychiatrycznych”⁶¹.

Działała też w sekcji wychowawczej Polskiego Towarzystwa Higienicznego, wygłaszając wiele prelekcji w kilku oddziałach tejże organizacji. W 1908 r. miała w Warszawie wystąpienie zatytułowane *Badanie zdolności umysłowych dzieci metodą Bineta*⁶². Dwa lata później w oddziale łódzkim wygłosiła referat *O dzieciach upośledzonych i ich kształceniu*⁶³. W 1911 r. co najmniej dwukrotnie odwiedziła z prelekcjami oddział Towarzystwa w rodzinnej Częstochowie, wygłaszając odczyty: *O metodzie badania inteligencji u dzieci*⁶⁴ oraz *O metodzie leczniczo-pedagogicznej w stosunku do dzieci upośledzonych*⁶⁵.

57 *Program I-go Zjazdu Neurologów, Psychiatrów i Psychologów Polskich*. Warszawa, 11, 12 i 13 października 1909 r., Warszawa 1909.

58 Było to przedsięwzięcie znaczące, gromadzące ponad dwustu najwybitniejszych teoretyków i praktyków.

59 *Prace Iszego Zjazdu Neurologów, psychiatrów i psychologów polskich odbytego w Warszawie 11–12–13 Października 1909 roku*, red. A. Ciągliński, W. Gajkiewicz i in., Warszawa 1910, s. X, 797, 823, 836,

60 Tamże, s. 848–869.

61 Tamże, s. 922.

62 *Dla dobra dzieci*, „Głos Warszawski”, 255 (1908) s. 1–2.

63 „Rozwój, dziennik polityczny, przemysłowy, ekonomiczny, społeczny i literacki, ilustrowany”, 8 (1910) s. 3.

64 S. Nowak, *Z moich wspomnień, Część II. Częstochowa (lipiec 1902 – lipiec 19014)*, Częstochowa 1933, s. 172.

65 „Gazeta Częstochowska”, 96 (1910) s. 2.

Jak nadmieniono w poprzednim rozdziale, dla Zylberowej ważną kwestią pozostawała edukacja dzieci i młodzieży pochodzenia żydowskiego. W sierpniu 1915 r. podpisała się pod apelem do Centralnego Komitetu Obywatelskiego miasta stołecznego Warszawy, żądającym wyjaśnień dotyczących pogłosek na temat planowanego wyłączenia Żydów z obowiązku szkolnego oraz uznania chederu za instytucję wychowawczą, niepodlegającą kontroli wydziału oświecenia⁶⁶; oba te działania wpłynęłyby na zmniejszenie ilości żydowskich dzieci objętych edukacją oraz na obniżenie poziomu tejże edukacji. Zagadnienie organizacji szkolnictwa początkowego dla Żydów poruszała także na Pierwszym Walnym Zjeździe Zjednoczenia Polaków Wyznania Mojżeszowego Wszystkich Ziemi Polskich⁶⁷ w maju 1919 r., na którym złożyła wniosek „w sprawie postanowienia na porządku dziennym sprawy szkolnictwa dla dzieci żydowskich, wobec pominięcia tej palącej sprawy przez Sejm nauczycielski odbyty w Warszawie w dniach 14, 15, 16 kwietnia r. b.”⁶⁸.

Począwszy od 1908 r. aż do końca trzeciej dekady XX w. możemy obserwować aktywność publikacyjną Zylberowej. Oprócz wydanej w 1910 r. przez Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi broszury *Badanie inteligencji u dzieci*⁶⁹ zamieściła kilka artykułów w prasie pedagogicznej: *Słabi umysłowo i ich kształcenie* i *O istocie niedorozwoju* (1908), *Rozpoznawanie niedorozwoju psychicznego u dzieci* (1910), *W sprawie samorządu w szkole powszechnej* i *O zainteresowaniu* (1923), *Kłamstwo* (1926) oraz *Szkola wychowująca* i *Przyczynek do poznania dziecka* (1929). Tytuły precyzyjnie oddają treść tych opracowań i jasno zakreślają obszar zainteresowań psycho-pedagogicznych Zylberowej. Poza broszurą *Badanie inteligencji u dzieci* mają one charakter raczej popula-

66 „Kurjer Warszawski”, 239 (1915) s. 2.

67 Była to efemeryczna organizacja asymilatorska, powstała w 1919 r., stawiająca sobie za cel „pracę nad uzdrowieniem i uporządkowaniem dotychczasowych anormalnych stosunków między ludnością chrześcijańską i żydowską oraz nad zespoleniem żydów z narodem Polskim”; *Statut Zjednoczenia Polaków Wyzn. Mojż., Wszystkich Ziemi Polskich*, Warszawa 1919, s. 3.

68 *Pamiętnik Pierwszego Walnego Zjazdu Zjednoczenia Polaków Wyznania Mojżeszowego Wszystkich Ziemi Polskich*, Warszawa 1919, s. 67.

69 Tekst, będący rodzajem formularza-zestawu pytań do badania poziomu inteligencji, jest zapewne pokłosiem referatu, wygłaszanego w tymże roku na posiedzeniu Towarzystwa.

ryzatorski niż naukowy i bazują tak na osiągnięciach ówczesnej nauki (Johna Dewey, Williama Stern), jak na osobistych doświadczeniach autorki (np. tekście *Kłamstwo* opisała problemy wychowawcze, jakie sprawiał jej własny syn).

Poza wszystkimi przedstawionymi powyżej społeczno-edukacyjnymi formami działalności Zylberowa pracowała w oświacie zawodowo, pełniąc funkcje kierownicze: po opuszczeniu przez nią Instytutu Wychowawczo-Naukowego dla Dzieci Mało Zdolnych zatrudniona została w „szkole początkowej dla biednych dzieci” przy ul. Koszykowej 42⁷⁰. W odrodzonej Polsce, począwszy co najmniej od 1919 r. i skończywszy najprawdopodobniej pod koniec trzeciej lub na początku czwartej dekady XX w., pracowała jako kierowniczka pięcioklasowej szkoły elementarnej przy ul. Twardej 13 w Warszawie⁷¹, noszącej następnie nazwę szkoły powszechnej nr 27⁷². Była to placówka koedukacyjna⁷³, przeznaczona zapewne, ze względu na swą lokalizację w jednej z uboższych części „dzielnicy nalewkowskiej”, przede wszystkim dla uczniów z biednych rodzin żydowskich, wśród których znaczny odsetek przejawiał problemy w nauce. Zapewne, opierając się na swych zainteresowaniach oraz korzystając ze swojej wiedzy i doświadczeń, Zylberowa stosowała w stosunku do tych uczniów metody przetestowane wcześniej w Instytucie. Jest to tym bardziej prawdopodobne, iż jeszcze w grudniu 1919 r. weszła – jako specjalistka – w skład personelu nowo utworzonego Państwowego Kursu Seminaryjnego dla Nauczycieli Dzieci Małozdolnych:

Wczoraj w seminarjum państwowem przy ul. Nowy-Świat N° 19 nastąpiło uroczyste otwarcie kursu seminaryjnego w celu przygotowania nauczycieli szkół dla dzieci małozdolnych oraz zakładów dla dzieci z wadami charakteru. Kursy te powstały na zasadzie wspólnego porozumienia ministerjum zdrowia publicznego z ministerjum wyznań religijnych [...]. Personel pedagogiczny kursów tworzą pp.: dr. M. Stefanowska, dr. W. Miklaszewski,

70 „Nowa Gazeta”, 27 (1916) s. 4.

71 *Kalendarz informacyjno-encyklopedyczny, rok zwyczajny 1919*, Warszawa 1919, s. 268.

72 „Kurjer Warszawski”, 225 (1932) s. 9; *From the Polish Nation to the American Nation on the occasion of the 150-th anniversary of the independence of the United States [Od Narodu Polskiego do Narodu Amerykańskiego z okazji 150. rocznicy niepodległości Stanów Zjednoczonych]*, t. 83, Warszawa, 1926, s. 253.

73 *Księga adresowa „Warszawa” na rok 1920*, Warszawa 1920, s. 321.

prof. dr. J. Joteyko, dr. W. Osmolski, prof. St. Karpowicz, dr. Zylberowa, dr. J. Korczak, dr. T. Jaroszyński, Aniela Szycówna, dr. Jarecki, dr. Sterling, Br. Rosenblumówna, prof. Mogilnicki, p. Babicki i dr. Grzegorzewska. Prócz wykładów teoretycznych na kursach będą się odbywały zajęcia praktyczne oraz przedmioty dodatkowe⁷⁴.

Z profesją nauczyciela Zylberowa była związana nie tylko ze względu pracę zawodową, ale także poprzez działalność w nauczycielskich związkach zawodowych. Zaangażowała się w pracę pierwszej w Królestwie Polskim jawnej i oficjalnej organizacji nauczycielskiej, czyli utworzonego w 1906 r. Polskiego Związku Nauczycielskiego⁷⁵, wchodząc w czerwcu 1911 r. w skład władz oddziału warszawskiego PZN jako delegatka⁷⁶; 18 grudnia tegoż roku, na posiedzeniu sekcji pedagogicznej referowała, jako „Silberowa”, „oceny wydawnictw gwiazdkowych”, czyli bożonarodzeniowych⁷⁷.

W odrodzonej Polsce PZN, po wielu przekształceniach i fuzji, w 1919 r. przyjął nazwę Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych⁷⁸. Zylberowa stała się jego aktywną członkinią, zapewne od samego początku; w 1923 r. przeprowadziła pod egidą Związku ankietę samorządową⁷⁹. W latach 1925⁸⁰ i 1928⁸¹

74 *Uroczystość szkolna*, „Kurier Warszawski”, 334 (1919) s. 2–3 (podkreślenie T.F.). Zaskakuje użycie w stosunku do Doroty Zylberowej określenia „doktor”, bowiem nie istnieją inne dane na potwierdzenie takiego faktu. Prawdopodobnie autor notatki uczynił to niejako „z rozpędu”, gdyż inne osoby wymienione w sąsiedztwie Zylberowej, takie jak Michalina Stefanowska, Maria Grzegorzewska, Władysław Sterling czy Władysław Jarecki niewątpliwie stopień naukowy doktora posiadały.

75 *Szkice z dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego*, Warszawa 1939, s. 53; K. Klimek, *Związek Nauczycielstwa Polskiego na przestrzeni 40 lat w Królestwie i Polsce niepodległej*, s. 7.

76 „*Bluszcz*”, 22 (1911) s. 234.

77 „*Nowa Gazeta*”, 577 (1911) s. 3.

78 *Szkice z dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego*, s. 91. Pod tym szyldem organizacja działała do 1930 roku, po czym, dokonując kolejnej fuzji, przyjęła nazwę Związek Nauczycielstwa Polskiego, pod którą funkcjonuje do dziś.

79 „*Rzeczpospolita*”, 151 (1923) s. 7.

80 „*Praca Szkolna*”, 8 (1925) s. 128.

81 *Sprawozdanie z działalności Związku za II-gie półrocze 1928 i rok 1929*, Warszawa 1930, s. 35.

wchodziła w skład Zarządu Sekcji Pedagogicznej ZPNSP. Pozostała więc osobą zaangażowaną w działalność pedagogiczną do ostatnich lat swego życia.

Bardzo ciekawym aspektem działalności Zylberowej, wartym osobnego omówienia, jest jej współpraca z Korczakiem. Z ideami „Starego Doktora” zetknęła się zapewne podczas współpracy dotyczącej promocji działalności Instytutu⁸². Początkowo skądinąd nie podzielała wszystkich jego poglądów: w 1910 r., na łamach „Nowych Torów”⁸³, polemizowała z artykułem Korczaka⁸⁴ stawiającym tezę o pozytywnych efektach „faworyzowania” niektórych podopiecznych (tezę do pewnego stopnia prowokacyjną, obliczoną na wywołanie dyskusji): „prowokację” odnotowała, jednak stanowisko zajęła zdecydowanie odmienne. Inne elementy jego koncepcji, zwłaszcza ideę kolonii letnich dla sierot i dzieci z ubogich rodzin, ceniła znacznie wyżej. Jej krewna, Teofila From, wraz z mężem Bernardem, była aktywną współpracowniczką Towarzystwa „Pomoc dla Sierot”: dzięki wsparciu finansowemu małżeństwa Fromów nabyto działkę pod budowę Domu Sierot przy ul. Krochmalnej, ponadto w ich majątku Wieliszew, latem 1910 r., odbyły się pierwsze kolonie letnie zorganizowane przez Towarzystwo⁸⁵. Tym zapewne inspirowała się Zylberowa, która w tym samym roku samodzielnie urządziła „na wsi pod Jabłonną letnisko dla dzieci słabowitych i małodolnych”⁸⁶; rok później była to już wspólna z Lublinerową inicjatywa. Z Korczakiem współpracowała też, jak wspomniano, w 1912 r., na forum komisji Towarzystwa Kultury Polskiej, zajmującej się opracowaniem budżetu przyszłej szkoły specjalnej dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną⁸⁷ oraz w prowadzeniu kursu dla pedagogów specjalnych w 1919 roku⁸⁸.

82 T. Fetzki, *Mniej znane oblicze*, s. 103–105.

83 D. Zylberowa, *Uwagi z powodu artykułu p. Korczaka „Faworyci”, „Nowe Tory”, 9 (1910) s. 342–344.*

84 J. Korczak, *Faworyci*, „Nowe Tory”, 8 (1910) s. 189–192.

85 *xxv lat działalności Towarzystwa „Pomoc dla Sierot” 1908–1933*, Warszawa 1933, s. 33; I. Merżan, *Dom Sierot Janusza Korczaka: Wspomnienia o Januszu Korczaku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 2/78 (1971) s. 45; tenże, *Towarzystwo „Pomoc dla Sierot” (Wybór sprawozdań 1910–1934)*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 3/99 (1976) s. 74.

86 „Nowa Gazeta”, 215 (1910) s. 10.

87 „Kurjer Warszawski”, 302 (1912) s. 5.

88 *Uroczystość szkolna*, „Kurjer Warszawski”, 334 (1919) s. 2–3.

Przejawy zainteresowania Zylberowej ideami Korczaka i zaangażowania w ich realizację odnajdujemy jeszcze w 1929 r., kiedy „Nasz Przegląd” informował o działalności 66-letniej już pedagożki:

Zdała od miejskiego szumu, ruchu samochodów, ciężarów pracy domowej i obowiązków szkolnych, spędzają wakacje sieroty z Domu Sierot [...]. Kierowniczką Domu Sierot [...] przyjmuje odwiedzających kolonję. W ubiegłym tygodniu odwiedziła kolonję wycieczka zorganizowana przez szkołę powszechną, składającą się z 30 uczennic i 10 nauczycielek **pod przewodnictwem p. mecenasowej Doroty Zylberowej**⁸⁹.

Podsumowanie

Dorota Zylberowa żyła i działała w bardzo ważnej dla rozwoju polskiej pedagogiki specjalnej epoce: w skali światowej bujnie rozkwitały wówczas nauki psycho-pedagogiczne (czego wyrazem stały się narodziny efemerycznej – ale niezwykle istotnej – gałęzi tychże nauk, tzn. pedologii), natomiast w skali lokalnej był to czas odrodzenia Polski po wieloletniej niewoli i wynikająca z tego konieczność zorganizowania polskiej pedagogiki, tak w teoretycznym, jak praktycznym i organizacyjnym wymiarze. Informacje zawarte w tekście są – jak się wydaje – wystarczające, aby zaprezentować Zylberową jako osobę, która wniosła istotny wkład w rozwój polskiej pedagogiki specjalnej, szczególnie pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną. Nie była ona bowiem biernym widzem tych przemian. Przeciwnie: jak wynika z zaprezentowanego materiału, z zaangażowaniem włączyła się w przywołane procesy, prezentując postawę jednocześnie kreatywną i krytyczną⁹⁰, a jej działalność przyczyniła się do zaistnie-

89 *Z kolonji Domu Sierot w Skolimowie*, „Nasz Przegląd, organ niezależny”, 201 (1929) s. 7 (podkreślenie T. F.).

90 Bez kompleksów potrafiła wchodzić w merytoryczny spór z tak wybitnymi adwersarzami, jak Janusz Korczak czy Marian Falski, nawet, jeśli racja niekoniecznie leżała po jej stronie. Rzecz jasna, w opisywanych czasach pedagogów tych nie traktowano jeszcze jako tak eminentne postaci, jak oceniła je późniejsza historia wychowania, ale już wówczas uznawano ich za osoby ważne i obdarzone dużym autorytetem.

nia fundamentalnych oraz trwałych zmian. Była – by użyć nieco patetycznego sformułowania – jedną z tłumy anonimowych „siłaczek”, które współtworzyły nowoczesną polską pedagogikę; pozostaje mieć nadzieję, iż dzięki powstaniu tego tekstu przestanie być anonimowa.

Zdaniem autora rozwiązanie zarysowanego we Wprowadzeniu problemu badawczego należy sformułować następująco: dokonania Zylberowej można uznać za w znacznym stopniu istotne dla rozwoju polskiej pedagogiki specjalnej. Świadczy o tym przede wszystkim jej rola w utworzeniu Instytutu Wychowawczo-Naukowego dla Dzieci Mało Zdolnych – pionierskiej placówki edukacyjnej dla dzieci z dysfunkcjami rozwoju poznawczego, stosującej nowoczesne, jak na owe czasy, metody terapeutyczne – ale też jej zaangażowanie w popularyzację tej tematyki (zwłaszcza kwestii trafnej diagnozy, czyli jednego z fundamentalnych zagadnień pedagogiki specjalnej) oraz jej udział w kształceniu kadry szkolnictwa specjalnego odrodzonej Polski.

Autor chce złożyć serdeczne podziękowania za pomoc w zgromadzeniu materiałów źródłowych pani Annie Przybyszewskiej-Drozd z Działu Genealogii Żydowskiego Instytutu Historycznego oraz panu Krzysztofowi Menelowi.

Streszczenie: Artykuł – według badań autora – po raz pierwszy w polskim piśmiennictwie historyczno-pedagogicznym, prezentuje biografię Doroty Zylberowej i jej dokonania oraz znaczenie dla rozwoju polskiej pedagogiki specjalnej, zwłaszcza pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną. Analiza zagadnienia oparta została o nieliczne i rozproszone źródła, które pozwalają jednak uwierzytelnić tezę, iż bohaterka opracowania odegrała w przywołanych procesach istotną rolę, dlatego jej postać zasługuje na przywrócenie do świadomości współczesnych badaczy przedmiotu.

Słowa kluczowe: Dorota Zylberowa, pedagogika osób z niepełnosprawnością intelektualną, Instytut Wychowawczo-Naukowy dla Dzieci Mało Zdolnych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych

sygn. 1/247/0/3/7388: *Po chodatajstwu domasznych uczielnic Doroty Zilberg i Jewgienii Lublinier o razrieszenii im odkryt w g[orodie] Warszawie Wospitatielnyj Institut dla niedorazwitych dietiej.*

Archiwum Państwowe w Warszawie

sygn. A1898/numer25/komisariat I: *Akt urodzenia Antoniego Zylbera.*

Centralne Archiwum Wojskowe

sygn. 3KW 141/1384: *Wniosek o odznaczenie orderem „Krzyż Walecznych”,*

sygn. KN 23.12.1933: *Teczka odznaczeniowa „Krzyż Niepodległości,*

sygn. 23:9:33: *Karta ewidencyjna Antoniego Zylbera.*

United States Holocaust Memorial Museum

Holocaust Survivors and Victims Database, sygn. 23.3.45: *Karta ewidencyjna Jana Zylbera.*

Yad Vashem

The Central Database of Shoah Victims' Names, ID 8104466.

Źródła drukowane (w tym sygnowane artykuły prasowe)

Dawid J. W., *Inteligencja, wola i zdolność do pracy*, Warszawa 1927.

From the Polish Nation to the American Nation on the occasion of the 150-th anniversary of the independence of the United States [Od Narodu Polskiego do Narodu Amerykańskiego z okazji 150. rocznicy niepodległości Stanów Zjednoczonych], t. 83, Warszawa, 1926.

Fularski M., *Zarys historii wojennej 21-go Warszawskiego Pułku Piechoty*, Warszawa 1929.

Kalendarz informacyjno-encyklopedyczny, rok zwyczajny 1919, Warszawa 1919.

Katalog Wystawy Pracy Kobiety Polskiej w Pradze od 25. czerwca do 1. sierpnia 1912/ Katalog Výstavy Práce Polské Ženy w Praze od 25. června do 1. srpna, Praga 1912.

Klimek K., *Związek Nauczycielstwa Polskiego na przestrzeni 40 lat w Królestwie i Polsce niepodległej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2 (1947) s. 3–16.

Korczak J., *Faworyci*, „Nowe Tory”, 8 (1910) s. 189–192.

Księga adresowa „Warszawa” na rok 1920, Warszawa 1920.

Księga informacyjno-adresowa „Cała Warszawa” 1930, Warszawa 1930.

Lista adwokatów okręgu Sądu Apelacyjnego w Warszawie na dzień 1 marca 1931 r., Warszawa 1931.

Lublinierowa E., *Szkoła dla dzieci niedorozwiniętych; jej zadania, środki i rezultaty*, „Zdrowie”, 8 (1910) s. 633–640.

- Lublinerowa E., Zylberowa D., *Compte rendu sur l'activité de l'Institut pour enfants arriérés, à Varsovie*, w: *1er Congrès International de Pédologie tenu à Bruxelles du 12 au 18 août 1911, Volume I*, red. J. Joteyko, Bruxelles 1911, s. 424–428.
- Nowak S., *Z moich wspomnień, cz. 2: Częstochowa (lipiec 1902 – lipiec 1914), Częstochowa 1933. Pamiętnik Pierwszego Walnego Zjazdu Zjednoczenia Polaków Wyznania Mojżeszowego Wszystkich Ziem Polskich*, Warszawa 1919.
- Prace Iszego Zjazdu Neurologów, psychiatrów i psychologów polskich odbytego w Warszawie 11–12–13 Października 1909 roku*, red. A. Ciągliński, W. Gajkiewicz, Warszawa 1910.
- Program I-go Zjazdu Neurologów, Psychiatrów i Psychologów Polskich. Warszawa, 11, 12 i 13 października 1909 r.*, Warszawa 1909.
- Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi z corocznej działalności za lata 1907–1921: za lata 1907–1916: w pierwszych numerach roku następnego „Przeglądu Filozoficznego” oraz co roku jako oddzielne odbitki; za lata 1918–1919: „Szkoła Powszechna”, 1, 3, 4 (1920); za rok 1921: „Szkoła Powszechna”, 1 (1921).*
- Sprawozdanie z działalności Związku za II-gie półrocze 1928 i rok 1929*, Warszawa 1930.
- Statut Zjednoczenia Polaków Wyzn. Mojż., Wszystkich Ziem Polskich*, Warszawa 1919.
- Szkice z dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego*, Warszawa 1939.
- Wspomnienie pośmiertne: Jan Palatyński, „Palestra” 19/5–6 (1975) s. 79.*
- xxv lat działalności Towarzystwa „Pomoc dla Sierot” 1908–1933*, Warszawa 1933.
- Zylberowa D., *Badanie inteligencji u dzieci*, Warszawa 1910.
- Zylberowa D., *Kłamstwo, „Wychowanie Przedszkolne”, 9 (1926) s. 2–4.*
- Zylberowa D., *O istocie niedorozwoju, „Sprawy Szkolne”, 7 (1908), s. 525–542.*
- Zylberowa D., *O zainteresowaniu, „Praca Szkolna”, 3 (1923) s. 40–48.*
- Zylberowa D., *Przyczynek do poznania dziecka, „Praca Szkolna”, 1 (1929) s. 10–13.*
- Zylberowa D., *Rozpoznawanie niedorozwoju psychicznego u dzieci, „Wychowanie w domu i szkole”, 1 (1910) s. 656–667.*
- Zylberowa D., *Słabi umysłowo i ich kształcenie, „Nowe Tory”, 1 (1908) s. 97–115.*
- Zylberowa D., *Szkoła wychowująca, „Dom i Szkoła”, 13 (1929) s. 1.*
- Zylberowa D., *Uwagi z powodu artykułu p. Korczaka „Faworyci”, „Nowe Tory”, 9 (1910) s. 342–344.*
- Zylberowa D., *W sprawie samorządu w szkole powszechnej, „Praca Szkolna”, 9 (1923) s. 129–135.*

Źródła prasowe (wzmianki)

- „Bluszcz”, 22 (1911) s. 234, 37 (1913) s. 416.
- „Dziennik Powszechny”, 92 (1920) s. 4.
- „Gazeta Częstochowska”, 96 (1910) s. 2.
- „Gazeta Łódzka”, 62 (1913) s. 3.

- „Głos Ludu, pismo Polskiej Partii Robotniczej”, 332 (1947) s. 5.
- „Głos Warszawski”, 17 (1909) s. 2.
- „Goniec Częstochowski, dziennik polityczny, społeczny, ekonomiczny i literacki Zagłębia Dąbrowskiego”, 62 (1908) s. 2.
- „Izraelita”: 22 (1906) s. 264, 50 (1907) s. 537.
- „Kurjer Codzienny”, 174 (1887) s. 4, 344 (1888) s. 5.
- „Kurjer Litewski”, 45 (1908) s. 4.
- „Kurjer Warszawski”: 74 (1907) s. 2, 109 (1907) s. 10, 149 (1908) s. 2, 113 (1911) s. 4, 302 (1912) s. 5, 239 (1915) s. 2, 278 (1919) s. 8, 334 (1919) s. 2–3, 225 (1932) s. 9, 32 (1935) s. 4.
- „Nasz Przegląd, organ niezależny”, 201 (1929) s. 7, 217 (1932) s. 5.
- „Nowa Gazeta”: 108 (1908) s. 2, 215 (1910) s. 10, 384 (1910) s. 3, 377 (1911) s. 3, 577 (1911) s. 3, 27 (1916) s. 4.
- „Polska Zbrojna, Historia”, 1 (2020) s. 111.
- „Praca Szkolna”, 8 (1925) s. 128.
- „Rozwój, dziennik polityczny, przemysłowy, ekonomiczny, społeczny i literacki, ilustrowany”, 8 (1910) s. 3.
- „Ruch Filozoficzny”, 2 (1911) s. 35.
- „Rydwan, miesięcznik poświęcony sprawom twórczości i kultury polskiej”, II (1912) s. 137.
- „Rzeczpospolita”, 65 (1920) s. 7, 151 (1923) s. 7.
- „Szkoła Powszechna”, 1 (1920) s. 95.
- „Warszawiak, kronika bieżąca ilustrowana”, 1 (1907) s. 5.
- „Zdrowie”, 3 (1911) s. 185–186.
- „Ziemia Lubelska”, 1908, nr 82, s. 3.
- „Żagiew; pismo Związku Młodzieży Polskiej pochodzenia żydowskiego”, nr 1–2 (1920) s. 24.

Opracowania

- Bobrowska-Nowak W., *Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi w świetle dokumentów*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 16 (1973) nr 1, s. 9–27.
- Fetzki T., *Mniej znane oblicze „Starego Doktora”. Wkład Janusza Korczaka w powstanie polskiej pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 1 (2021) s. 95–115, DOI: 10.36578/BP.2021.06.10 .
- Fetzki T., Slaska E. M., *Eugenia Lublinerowa i jej dzieło; pograniczne biografii literackiej i monografii pedagogicznej*, w: *Przedmiot, źródła i metody badań w biografii*, red. R. Skrzyniarz, L. Dziachkowska, D. Opozda, Lublin 2016, s.453–465.
- Fundacja Dokumentacji Cmentarzy Żydowskich w Polsce, https://cemetery.jewish.org.pl/list/c_1, dostęp: 07.04.2023.
- Hajkowska M., *Słaba płeć? O nauczycielkach domowych w Królestwie Polskim w XIX wieku i w początkach XX wieku*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 1 (2020) s. 11–26, DOI: 10.17951/lrp.2020.39.1.11-26.

- Kierzek A., *Otolaryngolodzy warszawscy w XIX wieku*, Wrocław 1998.
- Lubliner E., *Lublinerowie*, Zielonka 2017.
- Madaj K., Żuławnik M., *Proboszcz Getta*, Warszawa 2010.
- Mazur E., *Po prostu człowiek: (materiały dotyczące pomocy niesionej Żydom w czasie okupacji hitlerowskiej w Warszawie)*, „Palestra”, 12 (1968) nr 11, s. 65–104.
- Merżan I., *Dom Sierot Janusza Korczaka; Wspomnienia o Januszu Korczaku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 2/78 (1971) s. 31–55.
- Merżan I., *Towarzystwo „Pomoc dla Sierot” (Wybór sprawozdań 1910–1934)*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 3/99 (1976) s. 73–84.
- Żebrowski R., *Związek Młodzieży Polskiej Pochodzenia Żydowskiego „Żagiew”*, <https://delet.jhi.pl/pl/psj/article/19791/%5B%5Blink.link%5D%5D>, dostęp: 07.04.2023.
- Żydzi-chrześcijanie w warszawskim getcie*, Muzeum Getta Warszawskiego, <https://1943.pl/wp-content/uploads/2021/12/%C5%Bbydzi-chrze%C5%9Bcijanie-w-warszawskim-getcie-nowe.pdf>, dostęp: 07.04.2023.